

MENYHÁRT KRISZTINA – GULYÁS JUDIT

„MONDOM ISTEN HATALMÁBÓL, BOLDOGASSZONY PARANCSOLATJÁBÓL”:
RÉGI IDŐK SZÖVEGEINEK INTERDISZCIPLINÁRIS VIZSGÁLATA

Bevezetés

A 20. század elején, a hangrögzítés terjedésével felmerült a magyar nyelv különböző nyelvjárásainak addig szubjektív, lejegyzés útján történő adatolása helyett, illetve mellett, az objektív hangrögzítés igénye is. Ebben végez úttörő munkát Hegedűs Lajos, a Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Laboratóriumának első vezetője, aki a mai Magyarország szinte teljes területén készít nyelvjárási hangfelvételeket. Az általa és munkatársai által 1940 és 1957 között rögzített hanganyag 1700 felvételt tartalmaz mintegy 100 órányi időtartamban. Az eredetileg lakk- és decilith lemezek (összesen 840 db) 2003 és 2006 között lettek átmásolva és digitalizálva, így egy 120 cd-ből álló, kutatható hangarchívum jött létre.

Európában a 18. században indult meg az a szellemtörténeti folyamat, amelyet a „népi kultúra felfedezésével” szoktak azonosítani, és amelynek lényege, hogy az elit kultúra képviselői egyre erőteljesebb figyelemmel fordulnak a társadalom alsóbb osztályainak, általában a vidéki-falusi agrárnépeség kultúrája felé. Idővel a népi kultúra (elsősorban szellemi és művészeti) termékeit egyre hangsúlyosabban pozitív értéktársítással ruházták fel, amelyek egyrészt a közösség múltjának kulturális hordozói és így a nemzeti önismeret zálogai, másrészt azonban sérülékenyek is, ezért azokat menteni és archiválni kell (Burke 1991). Magyar nyelvterületen a kulturális elit részéről a 19. század elején indult meg az az intellektuális folyamat, amely már a hagyománymentés szándékával rögzítette írásban az alapvetően (de nem kizárólagosan) szóbeli természetű folklór alkotásait (Horváth 1927). Az írásbeli rögzítés, a hagyománymentés ugyanakkor csak bizonyos szövegtípusokra terjedt ki, a gyűjtés módja és a gyűjtés tárgya is folyamatosan módosult. A magyar néprajztudomány az 1880-as évektől intézményszerűsült, de már ezt megelőzően, 1872-től megindult az a reprezentatív népköltési forráskiadvány-sorozat (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*), amely 14 kötetben a magyar nyelvterület változatos pontjairól közölt gyűjtéseket, a szöveganyagot főként regionálisan vagy pedig műfajok szerint (például regösének, mese) rendezve el. A népköltészeti szövegek rögzítésében ekkor igen fontos szerepe volt a nyelvészeti,

különösen a dialektológiai érdeklődésnek, ennek egyik legvilágosabb bizonyossága az, hogy a Magyar Nyelvőrben igen jelentős folklóranyag látott napvilágot egyes műfajokban. Ami a Hegedűs Lajos 1940–1950-es évekbeli hangrögzítési gyűjtéséig megvalósult 20. századi néprajzi szövegközléseket illeti, jelentős változás a prózaepika gyűjtése és közlése terén éppen Hegedűs Lajos első felvételeinek idején, az 1940-es évektől figyelhető meg. Ekkor indult meg az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* című sorozat, amelynek legszembeötlőbb sajátossága, hogy kötetekben a korábban domináns regionális repertoárok mellett egy-egy előadó repertoárját mutatják be, s a folklóranyagot olyan tanulmányok kísérik, amelyek az előadó személyiségének, életútjának, világnézetének, továbbá a folklóralkotásokat használó szociokulturális közegnek leírására nagy hangsúlyt fektetnek. A szemléletváltást a terepmunka-módszerek azonban csak némi időbeli lemaradással követték: a hangrögzítéssel való folklórgyűjtés a technikai lehetőségek bővülése révén majd csak az 1960-as évektől válik általánossá. Éppen ezért Hegedűs Lajos néprajzi gyűjtései kiemelkedő forrásértéket képviselnek nem csupán nyelvészeti, de folklórsztikai szempontból is.

Hegedűs Lajos újítása nemcsak a technikai eszközök alkalmazásában, hanem a kutatási módszerben is tetten érhető: egyrészt módszeresen térképezett fel kisebb, jól körülhatárolható nyelvjárási területeket, amelyekről nagyszámú beszélővel készített felvételeket; másrészt a kutatók által kreált példamondatok ismételtetése helyett a spontán beszéd gyűjtésére helyezte a hangsúlyt. Erről így ír 1946-ban: „Az ily módon nyert szövegek nemcsak azért jelentősek, mert hangtani-, alaktani- és mondattani vizsgálódásokra megbízható alapot nyújtanak, hanem azért is, mert fényt vetnek a nép spontán, gátlás nélküli gondolkozásmódjára, jellemére, erkölcsi felfogására, társadalmi magatartására, nyelvkifejezési készségére, sajátos stílusára, veleszületett humorára és vérmérsékeltére is” (Hegedűs 1946:5).

Milyen szövegeket gyűjtött Hegedűs Lajos? Gyakorlatilag mindent, ami a parasztok hétköznapi és ünnepi életéhez tartozott: élettörténeteket, családi események leírásait, a munkafolyamatok részletes bemutatásait, babonás történeteket, az ünnepi

szertartások leírásait, meséket, dalokat stb. Mivel életében csak két kisebb terület (Ormánság és az áttelepített moldvai csángók) anyagát sikerült közreadnia (Hegedűs 1946, 1952), az utókorra vár az a feladat, hogy Hegedűs hagyatékát a teljességre való törekvés mellett feldolgozza.

A jelen tanulmány témája a Hegedűs-archívum különböző műfajú szövegeinek – rituális szövegek és spontán beszéd – fonetikai (temporális) és folklorisztikai vizsgálata. Elemezzük e szövegek beszédsebességét és szünetezését, vizsgáljuk a szöveget elmondó beszélők előadásmódját, illetve leírjuk a folklorisztikai műfaji sajátosságokat is. A kutatás újszerűségét adja egyrészt az, hogy rituális szövegeket még nem elemeztek ilyen szempontok alapján, másrészt pedig a vizsgálat interdiszciplináris jellege, vagyis nyelvészeti és a folklorisztikai vizsgálati módszerek egyidejű alkalmazása.

Az eltérő műfajú szövegek szupraszegmentumainak akusztikai-fonetikai, illetve percpációs szempontú vizsgálatával foglalkoznak többek között Elekfi–Wacha (2003), Olasz (2005) és Imre (2005) munkái, azonban az egyetlen olyan műfaj, amely a jelen tanulmányhoz valamennyire is kapcsolható, a meseszöveg. Olasz rádióadásból felvett meseszövegek esetében vizsgálta az időszervezetet, az alaphangfrekvenciát, az intenzitást és a hangszínezetet. A köznyelvi átlagnál lassúbb artikulációs tempót, tagoltabb beszédet, magasabb alaphangfrekvenciát, nagyobb intenzitáskülönbségeket tapasztalt, ami azt mutatta, hogy a mesemondáskor a beszélő igyekszik a beszédeltő rendszere által biztosított lehetőségeket jobban kihasználni. A percpációs szempontú kutatásban (Imre 2005) a hallgató feladata 50 és 500 Hz közötti tartományban megszürt szövegek eredeti műfajának felismerése volt, meseszöveg esetében ezt átlagosan 77–90%-ban tudták teljesíteni a kísérleti személyek. Itt is jellemző volt az átlagosnál lassúbb artikulációs tempó.

A spontán beszéd jellemzőiről az elmúlt évtizedben sokkal nagyobb ismeretanyag halmozódott fel, amely kiterjedt a beszédtervezésre, az akusztikum és a percpáció területére is (például Gósy 2000, 2003, 2004; Markó 2005; Bóna 2006 stb.). A spontán, vagyis nem előre megfogalmazott szöveg kiejtésénél az artikuláció általában pontatlanabb, a magánhangzók gyakran semleges ejtésűek (Gósy 2004). A beszéd megvalósulását számos megakadási jelenség kíséri, mint például a szünetek, hezitálások, ismétlések, tölteléksszavak, ritkábban nyelvbortlások. A temporális sajátosságok beszélőnként, helyzetenként és témánként változhatnak. A spontán beszéd rögzítésének és vizsgálatának jelentősége folklorisztikai szemszögből is igen nagy, ugyanis a folklorisztika 19. században kanonizálódott és egy évszázadon át érvényben lévő szöveg-fogalmának átalakulásához vezetett el. A kezdetekben a néprajzi szöveggyűjtés figyelmének homlokterébe elsősorban a poétikai karakterű, esztétikai értékkel felruházott szövegtípusok kerültek. A spontán beszéd rögzítésével azonban egyfelől e kötöttebb struktúrájú szövegtípusok kommunikációs beágyazottsága, a szövegek aktiválódásának dialogikus jellege vált világossá, másfelől pedig elkerülhetetlenné vált annak felismerése, hogy a szóbeliség szövegtípusai jóval gazdagabbak a korábbi műfaji kánonba felvett anyagnál. Így a 20. század második felében olyan szövegtípusok is vizsgálat tárgyává váltak, amelyeket a korábbi kutatás elhanyagolt (pl. élménytörténetek, igaztörténetek, önéletrajzi elbeszélések stb.).

A jelen tanulmányban a rituális szövegek és a spontán beszéd tekintetében fonetikai szempontból a következő kérdésekre kerestük a választ: (a) tükröződnek-e a rituális szövegek műfaji sajátosságai a temporális szerkezetben; (b) hogyan használják a naiv beszélők a rendelkezésükre álló prozódiai lehetőségeket a szöveg tartalmának kifejezésére, és (c) miben tér el a spontán beszéd a rituális szövegektől a tempó és a szünettartás tekintetében. Folklorisztikai szemszögből a ráolvasások, az emberi élet fordulóihoz, illetve a jeles napok szokásaihoz kötődő szövegek kapcsán azt próbáltuk meg bemutatni, hogy az adott műfaj eddig ismert szöveggyűjteményéhez miként illeszkednek vagy éppen térnek el a Hegedűs Lajos rögzítette anyagok. Ennek kapcsán igyekeztünk azokat a kiegészítő információkat is felhasználni, amelyek a spontán beszédből – azaz jelen esetben a gyűjtő és az adatközlő párbeszédéből – rendelkezésünkre állnak.

A jelen tanulmányban a rituális szövegek és a spontán beszéd tekintetében fonetikai szempontból a következő kérdésekre kerestük a választ: (a) tükröződnek-e a rituális szövegek műfaji sajátosságai a temporális szerkezetben; (b) hogyan használják a naiv beszélők a rendelkezésükre álló prozódiai lehetőségeket a szöveg tartalmának kifejezésére, és (c) miben tér el a spontán beszéd a rituális szövegektől a tempó és a szünettartás tekintetében. Folklorisztikai szemszögből a ráolvasások, az emberi élet fordulóihoz, illetve a jeles napok szokásaihoz kötődő szövegek kapcsán azt próbáltuk meg bemutatni, hogy az adott műfaj eddig ismert szöveggyűjteményéhez miként illeszkednek vagy éppen térnek el a Hegedűs Lajos rögzítette anyagok. Ennek kapcsán igyekeztünk azokat a kiegészítő információkat is felhasználni, amelyek a spontán beszédből – azaz jelen esetben a gyűjtő és az adatközlő párbeszédéből – rendelkezésünkre állnak.

Anyag és módszer

Vizsgálatunkhoz a Hegedűs-archívumból ugyanazon beszélőktől két, egymástól jól elkülönülő szövegtípust választottuk ki: a) rituális szövegeket és b) spontán beszédet. A rituális szövegek olyan, állandó szövegelemekből felépülő egységek, amelyek a szó-mágia egyetemes eszközeiként adott szertartás keretein belül hangzanak el egy előre meghatározott cél elérésének érdekében (vö. Menyhárt 1998; Pócs 1986). A vizsgált hanganyagból összesen 22 ilyen szöveget emeltünk ki, amelyeket műfajuk szerint három csoportba lehetett sorolni: 1. ráolvasások

(különböző betegségeket gyógyító szövegek); 2. az esküvői szokáskör szövegei (vőfélyek köszöntői, menyasszonysíratók, asztali áldások stb.) és 3. a naptári ünnepekhez kapcsolható rítusszövegek (például locsolóvers, regöles stb.). A spontán beszéd témái között találtunk életútinterjúkat, történeteket, a hétköznapi élet eseményeit, továbbá a szertartások leírását. A teljes feldolgozott anyag időtartama mintegy 2 óra, ebből a rituális szövegek megközelítőleg 30 percet tesznek ki (1. táblázat).

A beszélő személyekről viszonylag keveset tudunk. Összesen 16 személytől választottunk ki rituális szöveget és spontán beszédet, 10 nőtől és 6 férfitől. Életkoruk 21 és 79 év között mozgott, álta-

variancia-analízist és korrelációs számítást végeztünk. A folklorisztikai vizsgálat kiterjedt a szövegek műfaji sajátosságainak és főbb szimbolikus jellemzőinek bemutatására, illetve a tágabb szövegi és társadalmi összefüggések feltárására.

Eredmények

A szövegek temporális elemzése

A rituális szövegek és a spontán beszéd artikulációs- és beszédtempó-értékeit az 1. ábra mutatja. Látható, hogy az artikulációs sebesség (az artikulá-

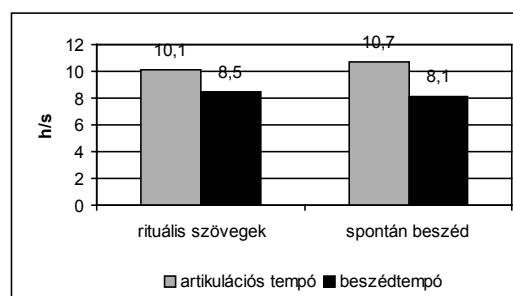
1. táblázat: A különböző szövegek főbb adatai

Szövegtípus	Beszélők száma	Szövegek száma	Időtartam	Hangfelvétel ideje
rólvásás	6	7	30–60 s	1942–1957
esküvői szöveg	7	9	30–120 s	1941–1952
ünnepi szöveg	6	6	15–180 s	1941–1954
spontán beszéd	16	16	90 s – 8 perc	1941–1957

gosan 52 év volt, végzettségük 4–6 elemi, míg foglalkozásuk földműves-állattartó, illetve háztartásbeli. Többségük a mai Magyarország falusi területeiről származott (Baranya, Hajdú-Bihar, Tolna, illetve Zala megyékből), kivételt ez alól egy Moldvából áttelepített csángó és egy Nyitra megyei női beszélő képezett. Két adatközlőről más néprajzi forrásokból bővebb ismereteink is vannak. Jakab Istvánné Fazekas Anna az áttelepített moldvai csángók egyik legjelesebb énekes volt (Domokos–Rajeczky 1956:142–143, 147.), a bukovinai székely Palkó Józsefné Zaicz Zsuzsánna (1880–1962) pedig az egyik legnevesebb 20. századi magyar mesemondó, a kevés felgyűjtött női mesemondó között az egyik legkitűnőbb elbeszélő (vö. Dégh 1955).

Az akusztikai- fonetikai vizsgálathoz a hangarchívumból kiválasztott anyagokat számítógépre rögzítettük, különválasztottuk a rituális szövegeket és a spontán beszédet, majd a szövegeket hangzáshűen lejegyeztük. A méréseket Praat 4.3 digitális jellemző program segítségével végeztük. Mértük a beszédszakaszok és a szünetek (jelkimaradások) időtartamát, és kiszámítottuk a különböző műfajokra lebontva a beszélők artikulációs és beszédtempóját (hang/másodpercben), a szünetek átlagos időtartamát, a szünet/jel arányt, meghatároztuk a szünetek előfordulási helyét (szerkezetben belül vagy szerkezethatáron) és az értékek megoszlását. A statisztikai elemzésekhez leíró statisztikát, egytényezős

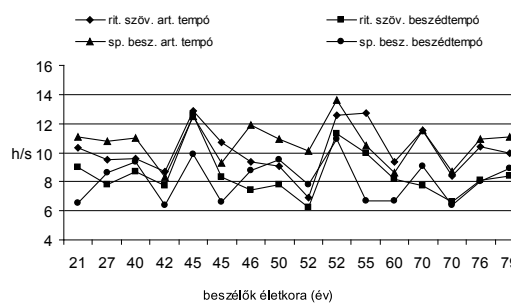
cióra fordított idő a szünetek nélkül) a rituális szövegek esetében valamivel lassúbb, mint a spontán beszédnél, a beszédtempó értékeinél viszont ez a tendencia megfordul. Az eltérések azonban egészen minimálisak – 0,6 és 0,4 h/s, ami még szó/percben kifejezve is csak 2–3 szavas különbséget eredményez egy hosszabb közlésben, és statisztikailag sem szignifikánsak. Ha a lehetséges okokat vizsgáljuk, feltételezhető, hogy az artikulációs sebesség lassúbb volta a rituális szövegeknél a beszélők tudatos igyekezetét tükrözi a kifejezőbb, érthetőbb szöveginterpretációra. A spontán beszéd lassúbb beszédtempója (ami hosszabb szünetidőket takar) a produkciós folyamatok tervezése és kivitelezése közötti összehangolatlanóság (Gósy 1998) következménye, ami az emlékezetből mondott rituális szövegeknél nem jelentkezik.

1. ábra Az artikulációs és a beszédtempó átlagai

Mivel a kísérleti korpuszban három, egymástól eltérő műfajú szövegtípus is szerepelt, megvizsgáltuk az artikulációs és a beszédtempó alakulását műfajonkénti bontásban is, összevetve a kísérleti személyek spontán beszédének adataival (2. táblázat). Ha megnézzük a három rituális szöveg-típus artikulációs tempóját, láthatjuk, hogy (bár a különbségek nem nagyok) leglassúbb az ünnepi szövegek tempója volt, míg a leggyorsabb az esküvői köszöntőké, míg a beszédtempónál a ráolvasásokat mondták leglassabban, vagyis ott tartották a leghosszabb szüneteket. Az okokat valószínűleg a műfaji sajátosságokban kell keresnünk (az esküvői szertartás felfokozott hangulata megkívánja a gyorsabb tempót, míg a gyógyítás folyamata több szünet beiktatására kényszerítheti a beszélőt), azonban a hanganyag korlátozott mennyisége miatt ez csak feltételezés.

A spontán beszédre kapott értékek szintén más sorrendet állítanak fel: leglassabban az esküvői szövegeket mondók beszéltek, míg a leggyorsabban a ráolvasások előadói. Ez a tény is a műfajok közötti különbségeket támasztja alá, ugyanis a spontán beszédben a résztvevők a rájuk egyébként jellemző, hétköznapi tempóban beszélnek, anélkül, hogy valamilyen „művészi” előadásmódra törekednének. A szórásértékek alakulása mind a műfajok, mind a beszélők között viszonylag kis eltéréseket mutatott, vagyis a tempó variabilitása csak korlátozottan érvényesült.

2. ábra Az artikulációs és a beszédtempó alakulása az életkor függvényében

különbség közöttük 58 év), megállapíthatjuk, hogy mind a rituális szöveg, mind a spontán beszéd tekintetében a tempók hasonló tartományban mozognak, sőt a fiatal beszélő spontánbeszéd-tempója jóval lassúbb (6,5 h/s), mint a 79 éves adatközlő (8,9 h/s). Leggyorsabban az egyik 45, illetve 52 éves adatközlő beszélt, míg a leglassúbbak között szintén velük egykorú beszélőket találunk. Ezt a megfigyeltet a korrelációvizsgálat eredményei is alátámasztották, egyik esetben sem találtunk összefüggést a beszédsebesség és az életkor között.

A beszédsebességre kapott adatokat tovább árnyalhatja a szünettartási sajátosságok vizsgálata. A beszédszünet funkciója a beszédprodukción többre: a levegő-utánpótlás biztosítása, az értelmi tagolás elősegítése, a beszédtervezés és kivitelezés

2. táblázat: Az artikulációs és a beszédtempó értékei műfajonként

	Artikulációs tempó (h/s)			Beszédtempó (h/s)		
	átlag	határérték	szórás	átlag	határérték	szórás
ráolvasás	10,2	9,1–11,6	0,88	7,8	7,4–9,1	0,34
sp. beszéd	10,9	9,3–11,9	0,88	8,5	6,6–9,5	1,05
esküvői szöveg	10,5	8,4–12,6	1,78	8,8	6,6–11,3	1,66
sp. beszéd	10,1	8,6–13,6	1,5	7,9	6,4–10,9	1,5
ünnepi szöveg	9,5	6,9–12,9	1,94	8,5	6,2–12,6	1,88
sp. beszéd	10,6	8,3–12,5	1,84	7,9	6,4–9,9	1,8

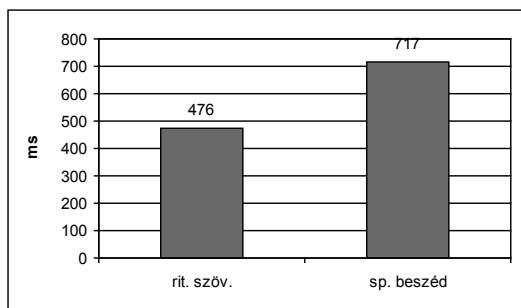
Miután a három eltérő műfajú szöveg egyben a beszélők életkorát és nemét is meghatározza – ráolvasásokat csak 45 év feletti nők, míg esküvői köszöntőket főleg 20 és 50 év közötti férfiak mondanak – ezért megvizsgáltuk az artikulációs és beszédtempók egyéni értékeit életkori bontásban is (2. ábra).

A grafikonon azonban jól látható, hogy az életkor a jelen kísérletben nem befolyásolta a beszéd temporális megvalósulásait. Ha összevetjük a legfiatalabb és a legidősebb beszélő adatait (az életkori

összehangolatlanságainak feloldása, a mentális lexikonban történő kereséshez szükséges idő biztosítása, illetve lehetőség a nyelvi kódolás módosítására (Gósy 2004). A jelen vizsgálatban a szünetek átlagaira, megjelenési helyére és a szünet/jel arányra kapott értékeket a 3., 4. és 5. ábra mutatja.

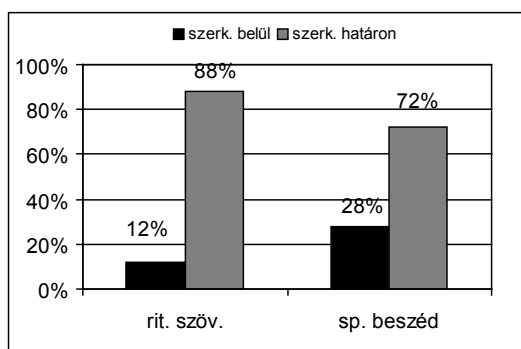
A teljes hanganyagban összesen 1722 db szünetet regisztráltunk, szövegtípustól függetlenül beszélőnként ez 108 db szünetet jelent. Érdekes, hogy fajtájukat tekintve a szünetek, kettő kivételével, kizárólag némák, vagyis a 16 beszélőnél gyakorlatilag

hezitációs szünet nem fordult elő, ami alátámasztja Vallent (2005) esettanulmányának megállapítását.

3. ábra A szünetek átlagos időtartama a rituális szövegeknél és a spontán beszédben

A szünetek átlagos időtartamában igen jelentős eltérést regisztráltunk a rituális szövegek és a spontán beszéd között: a szünetek átlagértékei 241 ms-mal rövidebbek voltak a rituális szövegek esetében. Ez a különbség statisztikailag is szignifikáns ($F=11,074$; $p<0,002$). Ennek oka egyértelműen a spontán beszéd tervezéséhez és kivitelezéséhez szükséges hosszabb időben keresendő, amire az emlékezetből mondott versszerű szövegeknél nem volt szükség. A rituális szövegek szüneteinek beszélőnkénti átlaga is rövidebb értékekben valósult meg, a legrövidebb átlagos szünettartás 175 ms, míg a leghosszabb 1002 ms volt (átlagos eltérés 200,2 ms), míg a spontán beszédben ez 525 ms-tól 1277 ms-ig mozgott, közel azonos szórásérték mellett (208,4 ms).

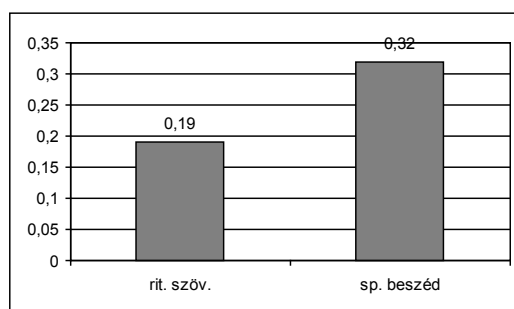

4. ábra A szünetek megjelenési helye a szövegeken belül

Szintén jelentősebb különbség figyelhető meg a szünetek megjelenési helyénél (4. ábra), a rituális szövegekben a szünetek döntő többsége – 88% – szerkezethatáron jelent meg, és, bár a spontán be-

szédre is nagy arányban – 72%-ban – ez a jellemző, a két műfaj között az eltérés statisztikailag mégis szignifikáns ($F=10,55$; $p<0,003$). Feltételezhető a tudatos beszélői stratégia megléte – a szerkezethatáron használt, néma szünetekkel kihangsúlyozható a rituális szöveg fontos tartalmi elemei, jobban megvalósítható értelmi tagolása, ezáltal a hallgató számára is érthetőbbé, befogadhatóvá tehető jelentése. Ezt az alábbi újívi áldásban is megfigyelhetjük, zárójelben a szünetidőtartamot adtuk meg: „Áldot Jézus, dicsőü Krisztus kedvez népednek (652 ms), áldásoddal (512 ms) bor búzával látogazsd őket (545 ms). Hajcsad hozzád szent életre az őü szívüket (306 ms), hogy élhessünk víg örömmel több esztendőüket” (Orbán Jánosné, Tésenfa, 1941, a szöveget átírta Hegedűs, 1946). A spontán beszéd szüneteivel ezzel szemben bárhol megjelenhetnek, szélsőséges esetben akár szinte minden szó előtt és után: „... és a templom előtt (118) az volt a szokás (585) hogy a mazsikások (496) mazsikáltak ety pár (375) táncot (760) és ott körben (671) táncoltak (1591) a templom előtt (275)...” (70 éves női beszélő).

A szünet/jel arány mutatója (5. ábra) a beszélőnkénti teljes szünetidőtartam és az artikulációra fordított idő hányadosát jelenti. Itt is szignifikáns az eltérés a két műfaj között ($F=8,107$; $p<0,008$), vagyis a rituális szövegek mondásakor a szünetidő kisebb hányadot foglal el, mint a spontán beszédnél, aminek újra a beszéd tervezési és kivitelezési folyamataiban kell keresnünk az okát. Ha a beszélőnkénti határértékeket nézzük meg, a rituális szövegek szünet/jel arányai 0,03 és 0,5 között mozognak (szórás: 0,11), míg a spontán beszédé 0,15 és 0,71 között (szórás: 0,14).

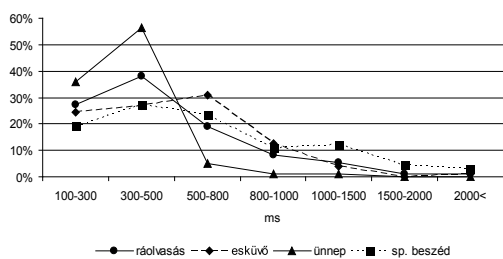
5. ábra A szünet/jel arány átlagértékei

3. táblázat: A szünetek jellemzői a három rituális szövegen belül

Szöveg típusa	Szünetek átlaga (ms)	Szünetek helye (%)		Szünet/jel arány
		szerk. határon	szerk. belül	
ráolvasás	484	92	8	0,3
ünnepi szö. v.	344	82	18	0,1
esküvői szö. v.	579	80	20	0,18

A szünetjellemzők tekintetében a rituális szövegeken belüli műfaji eltéréseket a 3. táblázat szemlélteti. A leghosszabb szünetátlagokat az esküvői köszöntőknél regisztráltuk, a legrövidebbeket pedig az ünnepi mondókáknál. Ez a két műfaj a szünetek megjelenési helyét és a szünet/jel arányt tekintve is közel áll egymáshoz. A ráolvasásoknál, bár a szünetek átlagos időtartama nem a leghosszabb, mégis a legmagasabb szünet/jel arányt mértük, ami megközelítette a spontán beszédre kapott adatot (0,32). Másik érdekesség, hogy a szerkezeten belüli szünetek a ráolvasások esetében csak két beszélőtől származtak. Egyikőjük nem emlékezett pontosan a szövegre: „...szállj bé az oroszlánasszonynak a testibe □ az □ annak □ juj hogy is □ annak □ idd meg piros vérit □ s azt □ szállj bé.”, míg a másik esetben a felvételkészítés situációja okozott nehézséget: „... öncsünk ónyát □ erre a □ Sándor nevű □ fíjúra...” (a gyermek nincsen a szeme előtt, ugyanis nem a gyógyítás folyamatában készült a felvétel).

között értékekben valósultak meg, míg a spontán beszédnél 106 és 4749 ms közé estek. Jellemző még, hogy míg a 2000 ms feletti maximális szünetértékek a rituális szövegeknél két beszélőtől származtak, a többi 1500 ms alatti volt, addig a spontán beszédnél egy kivétellel minden esetben 1500 ms feletti maximális szünetértékeket mértünk. A szünetekre kapott eredmények összefoglalásaként elmondható, hogy azokat a beszélők igyekeznek tudatosan használni a rituális szövegek elmondásakor, segítségükkel tagoltabbá, érthetőbbé és kifejezőbbé teszik a ráolvasást, a köszöntőt vagy a mondókát. Ezzel szemben a spontán beszédben a szünetek őrzik a már ismert funkcióikat, talán azzal az eltéréssel, hogy 50-60 évvel mai korunk előtt még a spontán szövegekben is több volt (72%) a szerkezethatárra eső szünetek aránya (Gósy 2000), spontán beszélgetésekben 50-50%-ban talált szünetet szerkezeten belül és annak határára).

6. ábra A szünetek időtartam-megoszlása a három rituális szöveg és a spontán beszéd esetében

A szünetidőtartamok százalékos megoszlását a 6. ábra mutatja. Műfajtól függetlenül a szünetek többsége 100 és 800 ms közötti értékben valósult meg, a rituális szövegeknél a 800 ms alatti szünetek aránya 88%, míg a spontán beszédnél 70%. A spontán beszédben tehát a kísérleti személyek több mint kétszer annyi (30%), a hosszabb tartományba eső (800 ms feletti) szünetet tartottak, összevetve a rituális szövegekkel (12%), vagyis sokkal bizonytalanabbak voltak, mint a „kész” szövegek mondásakor. Ha a beszélőnkénti határértékeket vizsgáljuk, a szünetek a rituális szövegeknél 103 és 2069 ms

A szövegek folklorisztikai elemzése

Az elemzendő korpuszban a rituális szövegek egyik műfaji csoportját a ráolvasások alkotják. A ráolvasás definíciója: „A ráolvasás a mágia szöveges eszköze; funkciója valaminek a befolyásolása, valamilyen konkrét, egyéni szükséglet által determinált cél elérése. Egy olyan A → B viszony harmadik tényezője, ahol A hat B-re. A a ráolvasó személy, B lehet élőlény, tárgy, földöntúli hatalom, a megszemélyesített betegség stb.” (Pócs 1985:13).

A Hegedűs-archívum anyagából hat ráolvasás-szöveget és egy imádságot (amely ugyan nem ráolvasás, azonban műfajilag mégis ezekhez áll legközelebb) elemeztünk, ezeket Hegedűs Lajos 1942 és 1957 között gyűjtötte Hajdú-Bihar, Tolna, Baranya, és Nyitra megye hat településén, szintén hat adatközlőtől. Amint e felsorolásból is látható, a szövegek között sem regionális, sem repertoárszintű összefüggés nincsen (azaz a hat szöveg nem ugyanarról a településről, lokális közösségből vagy adatközlőtől származik).

A ráolvasásokat tartalmi szempontból négy csoportba lehet sorolni: (i) epikus ráolvasások, (ii)

számláló ráolvasások, (iii) imádságos ráolvasás és az ima, illetve (iv) főregűző ráolvasás. A Palkó Józsefné elmondta, orbánc elleni, Szent Antal vándorlását és Szűz Máriával való találkozását elbeszélő epikus ráolvasás híven tükrözi a bukovinai székely hiedelemvilág szöveg-hagyományát: a magyar ráolvasások 8000 szöveget tartalmazó katalógusában (Pócs 1985–1986) a szövegnek négy bukovinai székely variánsa (XV. 2. 14. 1.–XV. 2. 14. 4. szám alatt) található meg, amelyeket az 1970-es években Erdélyi Zsuzsanna gyűjtött Tolna megyébe telepített, eredetileg Istensegítről és Hadikfalvából származó bukovinai székelyek körében (v.ö. Erdélyi 1976:112–116). A Palkó Józsefné-féle szöveg olyan epikus ráolvasás, amely a mágikus kívánságot-parancsot a szent és a gonosz találkozásának történetével támasztja alá (ezen belül pedig a *gonosz vándorlása* megnevezésű tematikus alcsoportba tartozik). A másik epikus szöveg, a ráolvasások közül a legkorábbi, melyet 1942-ben Hajdúnánáson vett fel Hegedűs Lajos Reszegi Lászlónétól, négy variánssal szerepel a *Magyar ráolvasások katalógusában* (XV. 3. 14. 1–4.), ráadásul mindegyik szintén Hajdúnánásról származik (ahonnan egyébként is igen gazdag ráolvasás-anyag ismeretes). Ezeket a ráolvasásokat ijedtség (vagyis a csecsemő hirtelen heves sírása és kapcsolódó betegségei) ellen használták. A Hegedűs Lajos gyűjtötte szöveghez a ráolvasás-katalógusban megtalálható anyagból legközelebb a XV. 3. 14. 2. számú szöveg áll, amelynek a *találkozás a gonosszal* típusba tartozik (ezen belül a *kis Jézust megigézik / külön gyógyító (nem Szűz Mária)* alcsoportba).

A számláló ráolvasások alapelve az ismétlés mágikus eszköze, állítások, parancsok vagy óhajtások olyan sorozata, amely egyre kisebb mennyiségek felsorolásával a jelenlegi állapotból a kívánt állapotig jut el, azzal a céllal, hogy valami úgy müljön el, ahogy a számok csökkennek (Pócs 1986). A Hegedűs-archívumban két ráolvasás alkalmazza ezt a módszert, más szövegi eszközök mellett. Az egyik ilyen ráolvasást *gilka* (torokgyík, mandulagyulladás, fültömírigy-daganat) ellen Jakab Istvánné (Mekényes, Baranya megye) mondta el. Ezt a ráolvasást Hegedűs Lajos a *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések* című kötetben (1952:44) közölte, így az bekerült a *Magyar ráolvasások katalógusába* is, XV. 11. 7. szám alatt. Ez a szöveg, a csökkenő számlálás megoldása mellett, epikus elemet is tartalmaz, azon belül a *jó ember / gonosz asszony* (gyékényág, kőpárna) tematikus alcsoportba tartozik. A katalógusban még két, a Jakab Istvánné elmondta szöveghez képest redukáltabb szövegváltozat is található

ugyanazon funkcióban használva, *gilka* ellen (XV. 11. 8.1 és 8.2, ezek pusztinai eredetűek).

A másik szöveg, amelyet Paszter Angéla (1957, Nyitragerencsér, Nyitra megye) mondott el, szemmelverés ellen volt használatos, ez kiderül magából a szövegből is, amely utalást tartalmaz a rítuselemre is („*le mosom az igézetet*”). A ráolvasás a csökkenő számlálás formájával kezdődik („*Félkilenc, félnyolc, félhét, félhat*” stb.), amelynek lényege az, hogy analógiás alapon a fennálló negatív állapotot a számsor csökkenésével párhuzamosan szünteti meg. Ezután következik a rítuselem verbalizálása, majd a megszüntetni kívánt betegségállapot lehetséges okozóinak felsorolás-szerű azonosítása („*ember igézet, asszony igézet, leány igézet, legény igézet, gyerek igézet, cigány igézet*”). A ráolvasást végül a felhatalmazás zárja („*mondom Isten hatalmából, Boldogasszony parancsolatjából*”), illetve a konkrét közbenjáróhoz folyamodás: „*Jézusom, segíts rajta!*”.

A Jakab Istvánné elmondta *imádságos ráolvasás* (Hegedűs 1952:47) szerkezetét tekintve inkább ima, hiszen nem közvetlenül a negatív állapot okozóját szólítja meg és arra hat, hanem közbenjárók (Szent Lélek Isten, Páduai Szent Antal, Szűz Mária) segítségét kéri a beszélő beteg édesanyja gyógyításához. A szöveg hármasszerű felépítésű, ismétlésen alapuló szerkezetű (az alapszerkezet: „*Jöjj el vigasztaló Szent Lélek Isten, / Vigasztald meg édesanyámat, / Fejfájástól, igézettől, mindenféle nehéz betegségekétől*”).

A hangarchívumban található egy archaikus imádság is (elmondta a bukovinai származású Bíró Bertalanné, a felvétel Cikón, Tolna megyében készült, 1952-ben), amelynek közvetlen funkciója, továbbá az elmondás alkalmá a szövegből és azt tartalmazó spontán beszédből nem derül ki. Az ima középpontjában Jézus golgotai szenvedéstörténete áll. Első része redukált formában a magyar archaikus ima-anyagban központi jelentőségű Gál-motívumot tartalmazza (Erdélyi 1976:163–167). Az ima sajátos vonása (az Erdélyi Zsuzsanna közölte változatokhoz képest) az, hogy a vércseppek összegyűjtésének motívumát a második részben mindvégig a keresztfán haldokló Jézus közvetlen megszólalása követi. Jézus vérért angyali közbenjáróval küldi atyjának, majd közelgő halálát viziálva a híveket imádkozásra szólítja fel. A szöveg az archaikus imádságok elmondásának fő funkcióját explicit módon foglalja össze: „*Boruljatok le előtte, Szent Atyámhoz könyörögve, / Soha el ne felejtsetek, hogy én meghóttam érettek*”, vagyis azt, hogy a krisztusi szenvedéstörténetre való emlékezés, annak átélése, ima formájában való elmondása bűnbocsánati ér-

demszerzés is. A szöveg dallammal ismert variánsát Moldvából jegyezték fel (Vargyas 1981).

A féregűzés mágikus eljárásaihoz (például körülfutás, zajkeltéssel történő elküldés, meztelenség, ráolvasás, vízbe küldés) sorolható patkányűző ráolvasásszöveg (a menyétasszony hívogatása patkány- és egérűzéshez: „Csá-csá menyétasszony, gyere bé mi hozzánk...”) a magyar ráolvasások rendszerében a feladat hiedelemként, lehetetlen feltétel párhuzamos kívánság és parancs formában altípushoz tartozik. A Hegedűs-archívumban rögzített szöveg (elmondta Tulok Rozália, 79 éves, Zalahárshágy, Zala megye, 1953) nem szerepel a ráolvasás-katalógusban, a hozzá leginkább hasonló variáns (V. 13. sz.) 1914-ben közölte Gönczi Ferenc göcseji gyűjtésében (Gönczi 1914:214).

A mágikus praxisban a verbális mágia (ráolvasás) és a rituális cselekedet gyakorta (ám nem mindig) összekapcsolódnak (például szemmelverés gyógyítása szenes vizes eljárással, amelyet ráolvasás kísér). Az archívumban található felvételeken a ráolvasások textuálisan utalhatnak a rituális cselekedetre („lemosom az igézetet”), más esetben a ráolvasásszöveg elhangzását megelőző vagy követő irányított beszélgetésben, a spontán beszéd részeként, ismerteti az adatközlő a rituális eljárás kellekeit, a rítuscselekvések sorrendjét, és az alkalmazott egyéb szövegeket (pl. imák). Az adatközlők kérdésre válaszolva ismertetik a szöveg hagyományozását (kitől tanulták a ráolvasást, rokon, specialista vagy maguk használták-e), a mágikus szöveg használatának alkalmát, okát és célját (pl. anya, gyermek vagy éppen a kisbajjú volt-e beteg, milyen betegség megszüntetésére használták a ráolvasást, hogyan diagnosztizálták a betegséget). Emellett tapasztalataik alapján értékelik az alkalmazás hatékonyságát, s az értékelésnek általában részét képezi az eredményesnek bizonyult mágikus gyakorlat szembeállításával az orvostudomány eljárásaival.

A rituális szövegek másik csoportja a *napközi ünnepek* alkalmából elmondott köszöntőkből áll, a Hegedűs-archívumban összesen 6 ilyen szöveget találtunk. A hanganyag igen heterogén, locsolóversből, mátkáló/komáló versekből, Luca-napi kotyoló szövegből, regösénekből, és újévi köszöntőből tevődik össze, amelyek Baranya, Tolna és Zala megyéből származnak.

A *húsvéthétfői locsolóversek* országos elterjedésűek, azonban nem népi eredetűek, amint a szagosított vízzel való locsolkodás is újabb fejlemény (a hangarchívumban őrzött szöveg kitétele szerint „megöntözlek rózsavízzel”; „nesze friss rózsavíz gyön-

gyöm, gyöngyvirágom”). A húsvéthétfőn (vízbevető, vízbehányó hétfő) megvalósuló termékenységaráztató jellegű locsolás szokása eredeti formájában egyrészt nélkülözte az adománykérés elemét (esetünkben a „hol a tojás, piros tojás, tarisznyámba várom”), másrészt szimmetrikus szokás volt: húsvét keddjén a lányok öntözték meg kútvízzel a legényeket. A jelen szöveg (elmondta Györffy János, Hidas, Baranya megye, 1950) általánosan ismert formulából építkezik, például „kerek erdőn jártam, piros tojást láttam”.

A Hegedűs-archívum zalai *komáló*, illetve moldvai csángó *mátkáló* szövege (elmondták: Belső József, Kerkakutas, Zala megye, 1954; Jakab Istvánné, 1954) ugyanazt a funkciót töltik be: a műrokonság (választott rokonság) egyik formájaként legények és lányok is választhattak maguknak komát, és ezt a – legtöbbször élethosszig megmaradó – társadalmi kapcsolatot általában az ún. komatál-küldés szokásával intézményesítették és tették nyilvánossá a tavaszi egyházi ünnepek (pl. húsvéthétfő, fehérvasárnap, pünkösöd) valamelyikén (Dömötör 1964:99; Domokos–Rajeczky 1956:110). Jakab Istvánné a csángó szöveg használatára vonatkozó magyarázata szerint a húsvétot követő vasárnapon (tehát fehérvasárnapon) volt a *mátkaváltás*, amikor két lány keresztanyát választott magának, aki megfogta kezüket, majd az „Ezen a világon voltunk barátok, virisorák, / Másik világon legyünk mátkások” szavak elmondása után elvágta a kézfogást. (A virisorák Jakab Istvánné kommentárja szerint a lány-unokatestvérek megnevezése). A korpusz két komáló/mátkáló szövege az életre szóló barátság és kölcsönös elköteleződés motívumát emeli ki.

A *Luca-napi kotyolás* a télközépi szerencse- és termékenységekívánó, valamint adománygyűjtő rítusénekekhez sorolható, a komplex Luca-napi szokások (női munkatiltalom, állatgondozáshoz kapcsolódó mágikus szokások, termés- és időjósítás stb.) közül az egyetlen, amely énekelt forma. A hangarchívum kotyolás-szövege Egeracsáról (Zala megye) származik, érdekessége, hogy bár ezt a köszöntő szokást serdülő fiúk végzik, ez esetben középkorú asszony mondta el (Bősze Istvánné, 40 éves). Ez lehet az oka annak, hogy a dallam elmaradt a felvétel során a szöveg mellől, és annak is, hogy a szöveg meglehetősen rövid, mindössze négy tipikus motívumot tartalmaz: 1. „Luca, Luca kity-koty”; 2. „gelegenye három, a pálinkát várom”; 3. „tietek tyúkjá tojjon, a másé csatázzék”; 4. „ha nem adnak szalonnát, elvágom a gerendát”. Ennek a kotyolónak a legfeltűnőbb hiányossága a szövegtípus általános

jellemzőit illetően, hogy hiányoznak belőle a valódi, illetve a tréfás-erotikus termékenységekívánságok (a baromfi termékenységre utaló sortól eltekintve). A regionális korpuszt tekintve a Hangarchívumban őrzött kotyolás-szöveg redukált formájában meglévő mindhárom fő motívum (a beköszöntő motívum mellett: „Luca-Luca kity-koty”) a zalai szövegekben igen népszerű, gyakori elem; az összes zalai szöveg vonatkozásában a leggyakoribb az első, majd a harmadik, végül a második motívum előfordulása. A szöveg a hat magyar kotyolászöveg-típus közül az elsőbe tartozik (vö. Diószegi 1963).

A legarchaikusabb télközépi (általában dec. 26.) termékenységvarázsló rítusének, a regölés szerkezetét tekintve három fő egységre osztható: 1. *beköszöntő*, 2. (a gazdának és gazdasszonynak címzett szerencse- és termékenységekívánságokat tartalmazó, valamint a csodaszarvas-fiúról szóló) *ének* és az azt kísérő (legényt és leányt összepárosító) ún. összeregölés, valamint 3. *záradék*. A Hegedűs-archívumban őrzött regölés-felvétel (Bösze István, 52 éves, Egeracs, Zala megye, 1952) e legrégebbi, feljegyzett regösének motívumvariánsaiból épül fel, azonban két helyen tér el jelentősebben attól. Egyrészt a konkrét köszöntésben hiányzik a „*Rök ökör, régi törvény*” felsor, másrészt a gazdának és a gazdasszonynak címezett szerencsekívánságok redukáltabb formát képviselnek, ám a beköszöntő, az összeregölés és a csodaszarvas-fiúról szóló ének igen közel áll a legkorábbi ismert szövegváltozathoz (MNT II, 811).

Az Orbán Jánosné elmondta újévi köszöntő (Hegedűs 1946:162) országosan az egyik legelterjedtebb újévi kántáló szövegtípushoz tartozik („*Új esztendő, vígságszerző, most kezd újulni...*”), a hangfelvételen azonban dallam nélkül hangzik el.

A szövegek harmadik csoportja az *esküvő (lakodalom)* bizonyos momentumaihoz kapcsolódik, illetve hasonló jellege miatt ide soroltunk egy tréfás vendégköszöntő szöveget is. A Hegedűs-archívum hangfelvételei között a lakodalom komplex ünnepi szokásköréhez tartozó szöveghagyomány hat szövegtípusa (esetenként több variánsal) található meg. Az ünnepi szokáselemekhez kötődő szövegek közül az első kettő a *hívogatás* funkcióját tölti be. A hívogatás során az ifjú pár által felkért specialista, a lakodalom egyik vezető tisztségviselője, a vőfély, a megfelelő attribútumokkal (bot, bokrétás kalap, vőfélyvirág stb.) felruházva, kísérőivel ünnepi öltözetben járja sorra a lakodalomba meghívott családokat (MNT III/A. XXI–XXIII). A Hangarchívumban őrzött két (dallam nélküli) veraset (adatközlők

Csepres Gyula, 21 éves, Décs, Baranya megye, 1941 és Berényi József, 52 éves, Hosszúpályi, Hajdú-Bihar-megye, 1952), azonos tematikus felépítésű. A háziak köszöntésével és a szerencsekívánatokkal kezdődik: „*Szerencsés jó napot adjon az ég ura, szálljon ezen házra a szent áldása!*”, majd következik a vőlegény családja részéről a meghívás – a vőfély közvetítői szerepének kiemelésével –, versbe szedett konkrét adatokkal (a vőlegény neve, a lakodalom napja, ideje), végül a mulatságra vonatkozó jókívánságok zárják a szöveget újabb tiszteleti formák közepette.

Az archívum egy *menyasszony-kikérő* szöveget őriz (elmondta Lőrincz Antalné, 70 éves, Majos, Tolna megye, 1952). A menyasszonykikérésre a (templomi) esküvő után került sor, amikor a vőlegény – különböző tréfás próbatételek után – a menyasszonyt a vőlegényes házba viszi, ami a házasság nyilvános és teljes elismertetésének egyik nélkülözhetetlen eleme. A szöveg ótestamentumi utalásrendszerével (Ádám és Éva, párkeresés) a menyasszonykikérés bevezető részéhez társul.

A *menyasszonysírató* a lakodalmi szokáskör része, amelynek során a menyasszony, mielőtt átvinnék a vőlegény házához, rituális formában, nyilvánosság előtt elbúcsúzik szüleitől (főként édesanyjától), továbbá hozzátartozóitól és leánypajtsáitól (MNT V). A Hegedűs-archívumban található két menyasszonysírató a szövegtípus variánsainak ismeretében töredékes, illetve redukált formának tekinthető. Mindkét szöveget Szebényi Imréné (60 éves, Szebény, Baranya megye, 1951) mondta el, érezhetően bizonytalanul emlékezve. A szövegek felidézését keretező spontán beszéd során az adatközlő a menyasszony-síratásnak két alkalmát különítette el: az első szöveg a lakodalom előestéjén hangzott el, amikor a menyasszony édesanyjától és leánypajtsáitól, mátkájától búcsúzott el, akik szintén elbúcsúztak a menyasszonytól. (A lakodalom előestéje a párhuzamos legény-, illetve leánybúcsú alkalmá volt.) A második szöveg az adatközlő visszaemlékezése szerint a lakodalmi asztalnál hangzott el, amikor először szüleitől búcsúzott a menyasszony (menyasszonysírató). Jellemzője, hogy metafora-sorokból épül fel („*Búval terítették az én asztalomat, bánattal töltötték az én poharamat...*”), poétikai szervezete sokkal magasabb szintű, mint a leánybúcsún elhangzott szövegé. A gyűjtés értékét töredékessége ellenére az biztosítja, hogy amikor a menyasszonysírató mint önálló műfaj lehetősége felvetődött a honi folklorisztikai műfajjellemzésben (Voigt 1983), mindössze négy adatközlőtől összesen hét szöveg

volt ismert. A négy adatközlő mindegyike moldvai csángó származású asszony volt (közülük az egyik éppen úgy szebényi lakhelyű, mint a Hangarchívumban rögzített variáns adatközlője, másikkal viszont az a Jakab Istvánné, akitől Hegedűs Lajos az egyik epikus ráolvasást gyűjtött). Az 1951-ből származó sirató-részlet, illetve az adatközlőnek ezt kísérő értelmező leírása fontos adalékot nyújthat a műfaj kutatása számára.

A következő szöveg a menyasszonynak a vőlegényes házhoz való megérkezéséhez kapcsolódik. A rítus szerint ilyenkor a vőlegény szüleinek beleegyezését kéri a menyasszony befogadásához. A vőfély által elmondott szöveg (felidézte Szekeres József, 27 éves, Bisse, Baranya megye, 1948) szintén ótestamentumi képekkel él („*megjött a vőlegény szerelemes párjával, mely kedvesebb lesz itt a Noé galambjánál és a szájában hozott olajfaágnál*”). A lakodalmi vacsora kezdetét megelőző esküvői áldást a vőfély mondotta el (adatközlő: Lőrincz Antalné), amelyben egyrészt a házasság ténye feletti hálaadás, másrészt a fiatal pár közös jövőjére vonatkozó szerencsekívánatok hangzottak el újból.

A lakodalmi szertartás sor csúcspontját jelentő lakodalmi vacsorát a versek, rigmusok, énekek, táncok, dramatikus játékok sora kísérte. A Mónus János (Sárpilis, Tolna megye, 1952) elmondta rímes, évődő verszet a fiatal pár kifigurázásaként a vőlegény családfenntartói és gazdálkodó képességén, illetve a menyasszony gazdasszonyi kvalitásain gúnyolódik játékos formában: „*Kakasnak taraja sincs, s kukurikul immár, gyerekszáj a legény, de az esze a lányokon jár*”. Végül, a lakodalmi étkezéshez kapcsolódóan a vőfélyek szövegrepertoárjának tipikus elemét képezték az ételköszöntő versek. A lakodalomban az ünnepi étkezés egyes fogásait tálalás előtt a vőfély hagyományos (gyakorta tréfás) versekkel kínálta: „*Itt a jó töltött káposzta friss disznóhúsból, jól megszékábáltam a szekérrúdból*”. A Hegedűs-archívumban őrzött négy étel- és italköszöntő – melyeket Berényi József, 1900-ban született hosszúpályi lakos mondott el 1952-ben – mindegyike visszavezethető 18–19. századi kéziratot vagy ponyván megjelent vőfélyversekre, például az *Újdonnan új vőfény kötelesség* című 19. századi ponyvakiadványban, a Pacséri vőfélykönyvben (19. század első fele), továbbá a *Pántzél János-féle énekeskönyvben* is 1839-ből (a szövegek legkorábbi ismert variánsai a XVIII. századi közköltészeti alkotások kritikai kiadásában, *Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet*, RMKT – XVIII/VIII. 276, 287, 290, 313. szám alatt található).

A rímes-ritmikus *vendégköszöntő szöveg* a közköltészeti mulattató szövegek hagyományához kapcsolódik. E mulattató szövegek előadásának egyik legfőbb alkalma a legkomplexebb, leginkább strukturált, dramatizált és a legjelentősebb terjedelmű szöveg háttérrel rendelkező népszokás, azaz a lakodalom volt, ám más társas, ünnepi jellegű étkezéssel kibővített összejöveteleken (pl. disznótör) is elhangozhattak. A Hangarchívumban rögzített szöveg (az adatközlő ismeretlen férfi, Sárpilis, Tolna megye, 1952) egyrészt újtestamentumi keresztény („*Kánaán menyegzőből jöttem*”, „*midőn Krisztus urunk lakodalmat tartott*” stb.), másrészt a popularizált hun (szittya) eredetmondákra való utalásokat variál („*követet küldtettem hozzátok Szittyából*”, „*én fia vagyok híres Átillának*”). Ezeket azonban a szöveg második fele – az ételek megnevezése – abszurd-parodisztikus szövegkörnyezetbe illeszti be: „*Az első tál étel a bagolynyerítés, ezt fogja követni a kemencenyögés, csirkeordítás és borjúköhögés, negyedik tál leszzen üres kocsi-zörgés*” stb.). A szöveg így a lakodalmi ételköszöntők paródiájaként funkcionál és a nép- és közköltészet számos műfajában (pl. hazugságmese) megtalálható groteszk világlátás tükröződése (Küllös 2006).

Összefoglalás

A Hegedűs-archívumban talált rituális és spontánbeszéd-szövegek összehasonlításával, *fonetikai szempontból*, célunk egyrészt a rítusszöveg temporális szerkezetének leírása volt, másrészt pedig olyan sajátosságokat igyekeztünk kimutatni, amelyek megkülönböztetik egymástól az eltérő műfajokat. A beszédsebesség vizsgálatánál megállapítottuk, hogy a rituális szövegekre lassúbb artikulációs sebesség, viszont valamivel gyorsabb beszédtempó jellemző, mint az ugyanazon beszélők spontán beszédére. A szünetek esetében szignifikánsan rövidebb átlagos időtartamot találtunk a rituális szövegeknél, és ugyanúgy szignifikánsan több volt a szerkezethatáron tartott szünetek aránya is (88%), a spontán beszédnél mért 72%-hoz képest. A szünetidőtartamok megoszlásában is volt különbség: a spontán beszédet több, a 800 ms feletti tartományba eső szünet jellemezte. A szünet/jel arány is szignifikáns különbséget mutatott, a rítusszövegeknél lényegesen kisebb volt ez a mutató. Emellett kimutattuk, hogy a beszélő személyek életkora nem befolyásolta a beszédsebesség értékeit.

A tanulmány elején három kérdést tettünk fel, amelyek a rituális szövegek temporális szerkezeté-

nek feltárhatóságára, a naiv beszélők által használt prozódiai kelléktárra, illetve a rítusszöveg és a spontán beszéd közötti eltérések kimutathatóságára vonatkoztak. Megállapítottuk, hogy a rítusszövegek műfaji sajátosságait jól tükrözi a temporális szerkezetük, azonban a hanganyag korlátozott mennyisége miatt nehéz átfogó következtetéseket levonni, tulajdonképpen mindegyik szöveget egyedi esetként kellene kezelni. A naiv beszélők igyekeznek a prozódiai eszközöket tudatosan használni, érthetőbb, kifejezőbb előadásmódra és a tartalmi súlypontok kiemelésére törekednek a rituális szövegek elmondásakor. Emellett tetten érhető a kísérleti személy viszonya is a tartalomhoz: ha a beszélő úgy érzi, az adott szöveg elmondása nem „való” neki (idősebb asszony nem szívesen mond gyermekmondókát vagy menyasszonynak való szöveget), akkor valamilyen módon igyekszik elhatárolódni tőle, például nevet vagy semleges, monoton hangon szaval. Ha a rituális szövegek és spontán beszéd közötti különbségeket próbáljuk megfogalmazni, akkor a temporális szerkezet és a megakadások (szünetek) szintjén ez a beszédtervezési szakasz hiányában vagy meglétében ragadható meg. A spontán beszédet kevésbé tudatos beszédmód is jellemzi. A kis különbségek oka pedig leginkább abban keresendő, hogy a naiv beszélő csak korlátozottan képes változtatni beszédének ezen paramétereit, de a tendencia azt mutatja, hogy törekszik rá.

A kiválasztott szövegek *folklorisztikai elemzése* során figyelembe kellett venni azt a körülményt, hogy a tanulmány tárgyát képező heterogén szövegegyüttes folklorisztikai szempontból nem tekinthető koherensnek, a változatos műfajokból összeálló korpuszt ugyanis sem az adatközlői repertoár, sem a lokalitás aspektusai mentén nem lehet egységes és reprezentatív anyagként értelmezni, ezért e szövegek elemzésének lehetőségei is korlátozottak. A kutatás következő fázisában ezért érdemes lenne olyan szövegcsoporthoz folklorisztikai értelmezés tárgyává tenni, amely a) vagy ugyanazon műfajt, b) ugyanazon adatközlőt, vagy c) ugyanazon település adott etnikai csoportjának hagyományát reprezentálja. Mivel a hangfelvételek nem a szertartások alkalmával készültek, ezért a spontán beszéd vizsgálata nem tud a szövegek természetes kontextusának vizsgálatára építeni, ugyanakkor esetenként az adatközlők értékes információkat nyújtanak a szöveg használatának körülményeire vonatkozólag. A kiválasztott szövegek a kizárólag változatokban élő szóbeli néphagyomány már ismert szövegtípusainak elterjedtségéhez nyújtanak adalékokat, amelyek ez-

által az egyes műfajok további vizsgálatát segíthetik elő. Mindenképpen kiemelendő, hogy szórványos előzményektől eltekintve ilyen nagy terjedelmű és ennyire változatos szövegtípusokat reprezentáló, a hangrögzítés révén minden korábbi gyűjtésnél magasabb szöveghitelességi fokot képviselő korpusz Hegedűs Lajos gyűjtéseit megelőzően nem áll rendelkezésünkre, különösen a prózai szövegek esetében. A Hegedűs-archívumban talált rituális szövegek korlátozott száma miatt a jelen kutatásban csak igen óvatos következtetéseket lehetett levonni, azonban az ott található spontánbeszéd- és mese-szövegek lehetőséget adnak a további kutatásokra, amelyekkel jobban megismerhető az 50-60 évvel ezelőtti magyar falu szóbeli kultúrája.

Irodalom

- Bóna Judit 2006 *A beszédtempó sajátosságai*. Acta Academiae Pedagogicae Agrensensis. Nova Series Tom. XXXIII. Eger, 79-87.
- Burke, Peter 1991 *Népi kultúra a koraiújkori Európában*. Századvég Kiadó – Hajnal István Kör: Budapest.
- Dégh Linda 1955 *Kakasdi népmesék I. Palkó Józsefné meséi. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Diószegi Vilmos 1963 Luca napi kotyolós szövegek. *Néprajzi Közlemények VIII*. 2-4. Néprajzi Múzeum – Néprajzi Kutatócsoport: Budapest, 3-360.
- Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjámin 1956 *Csángó Népzene I*. Zeneműkiadó Vállalat: Budapest.
- Dömötör Tekla 1964 *Naptári ünnepek – népi színjátás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Elekfi László – Wacha Imre 2003 *Az értelmes beszéd hangzása*. Semimpex: Budapest.
- Erdélyi Zsuzsanna 1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest: Magvető.
- Gósy Mária 1998 *A beszédtervezés és a beszédkivitelezés paradoxona*. Magyar Nyelvőr 122:3-15.
- Gósy Mária 2000 *A beszédészünetek kettős funkciója*. Beszédkutatás 2000:1-14.
- Gósy Mária 2003 *Virtuális mondatok a spontán beszédben*. Beszédkutatás 2003:19-43.
- Gósy Mária 2004 *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó: Budapest.

- Gönczi Ferenc 1914 *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár.
- Hegedűs Lajos 1946 *Népi beszélgetések az Ormánságból*. Szabadság Pécsi Nyomda és Könyvkiadó K.F.T.: Pécs.
- Hegedűs Lajos 1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat: Budapest.
- Horváth János 1927 *A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig*. MTA: Budapest.
- Imre Angéla 2005 *Különböző műfajú szövegek szupraszegmentális jellemzői*. Magyar Nyelvőr 129/4:510-520.
- Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet*. (2006) S. a. r. Csörsz Rumen István – Küllős Imola. Budapest, Universitas. (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század VIII.)
- Küllős Imola 2006 Paródiák, groteszkek, halandzsák versben és prózában a 18–19. század populáris kultúrájában. In Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor szerk. *Téremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. L'Harmattan: Budapest, 408-425.
- Magyar Néprajzi Lexikon* (1977–1982). Főszerk.: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Magyar Népzene Tára III/A. Lakodalom* 1955 Szerk. Bartók Béla – Kodály Zoltán. S. a. r. Kiss Lajos. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Magyar Népzene Tára V. Siratók*. 1966 Szerk. Bartók Béla – Kodály Zoltán. S. a. r. Kiss Lajos – Rajeczky Benjámín. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Markó Alexandra 2005 *A temporális szerkezet jellegzetességei eltérő kommunikációs helyzetekben*. Beszédkutatás 2005:63-77.
- Menyhárt Krisztina 1998 A bolgár rontó varázsigék stilisztikai sajátosságai. In Zoltán András szerk. *Nyelv, stílus, irodalom*. ELTE – BTK, Budapest, 402-407.
- Olaszy Gábor 2005 Prozódiái szerkezetek jellemzése a hírfelolvasásban, a mesemondásban, a novella és a reklámok felolvasásában. *Beszédkutatás* 2005:21-50.
- Pócs Éva 1985, 1986 *Magyar ráolvasások. I–II*. MTA Könyvtára: Budapest.
- Pócs Éva 1986 *Szem meglátott, szív megvert. Magyar Ráolvasások*. Helikon Kiadó: Budapest.
- Vallent Brigitta 2005 A spontán beszéd ötven éve és ma (Esettanulmány). *Beszédkutatás* 2005:99-111.
- Vargyas Lajos 1981 *A magyarság népzeneje*. Zeneműkiadó: Budapest.
- Voigt Vilmos 1983 Az érzelmek és a fájdalom eltávolítása (menyasszonysírató). In Novák László – Ujváry Zoltán szerk. *Lakodalom*. Folklor és Etnográfia 9. KLTE: Debrecen, 397-407.